Калмакова Динара Танаткызының

«Қазақстан Республикасындағы инновацияларды коммерцияландыру үдерісінің тиімділігін қамтамасыз ету» тақырыбында «6D051700-Инновациялық менеджмент» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған диссертациясына

АННОТАЦИЯ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Бүгінгі таңда инновациялар экономикалық өсудің негізгі драйвері және қазіргі фирмалардың, аймақтар мен елдердің бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын факторға айналуда. Экономикалық дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, жеке компанияның немесе бүкіл елдің бәсекеге қабілеттілігінің негізі олардың жаңа білім қалыптастыру және оларды экономика мен қоғам талап ететін инновацияларға тиімді түрлендіру қабілеті болып табылады.

Қазақстан әлемдік экономикалық кеңістікке кіріктіріле отырып, орнықты бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізу мақсатында ұлттық экономиканың шикізаттық бағытын әлсірету және жоғары технологиялық салалардың үлесі басым экономиканы әртараптандыруды күшейту міндетін қойды. Бұл міндетті шешу қажеттілігі инновациялық жоғары технологиялық өндірістерді дамыту мәселелерін өзектендіреді.

Инновациялық жоғары технологиялық өндірістерді дамыту процесінде экономиканың нақты секторларында ғылыми - технологиялық әзірлемелерді тиімді қолдану мәселелері, яғни инновацияларды коммерцияландырудың тиімділігі мәселелері маңызды мәнге ие болады. Бұл мәселелердің өзектілігі статистикамен расталады: Жаһандық инновациялық индекстің деректері бойынша 2021 жылы "ЖІӨ-дегі ҒЗТКЖ шығыстарының үлесі" көрсеткіші бойынша әлемдік көшбасшылар қатарында Израиль, Корея Республикасы, Швеция ЖІӨ-дегі ҒЗТКЖ шығыстарының үлесі тиісінше 4,9%; 4,6%; 3,4% болды. Жапония мен Швейцария төртінші және бесінші орындарды иеленді, сәйкесінше ЖІӨ шығындарының 3,2% және 3,1% көрсеткіштері бар. Алайда, ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге арналған шығыстар көрсеткіші бойынша жетекші позицияларға қол жеткізу ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін практикада тиімді қолдану мәселелерінде бірдей ұстанымдарға қол жеткізуді білдірмейді. Инновациялық қызметтің нәтижелерін осы нәтижелерді алу үшін жұмсалған шығындармен байланыстыру арқылы ұлттық экономикалардың инновациялық тиімділігін бағалайтын бірдей Жаһандық инновациялық индекске сәйкес, ғылыми-зерттеу жұмыстарына жұмсалған шығындар бойынша бұрын аталған әлемдік көшбасшылардан тек Швейцария, Швеция және Корея Республикасы Ұлттық инновациялық жүйенің тиімділік деңгейі бойынша алғашқы бес елдің қатарына енді. Бұл ҒЗТКЖ-ға қомақты инвестицияларды жүзеге асыру ұлттық экономикаларды "инновациялық рельстерге" сәтті ауыстырудың кепілі болып табылмайтынын көрсетеді.

Сондай-ақ алынған ҒЗТКЖ нәтижелерін практикада тиімді қолдануды қамтамасыз ету қажет, бұл ҒЗТКЖ нәтижелерін нарық талап ететін нысанға түрлендіру тетіктерін тиісті жетілдіруді талап етеді.

Қазақстан үшін, әлемдік қоғамдастықтың басқа елдері сияқты, инновацияларды коммерцияландырудың тиімділігі мәселесі де өзекті болып табылады. Қазақстан Республикасында жоғары білім мен ғылымды дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында ҒҒТҚН коммерцияландыру деңгейінің төмендігі, сондай-ақ ғылымның экономикаға қосқан үлесінің төмендігі сияқты қазақстандық ғылымның әлсіз жақтары атап өтіледі. Мұндай жағдайдың салдары Қазақстан экономикасының жоғары технологиялық салаларының дамымауы болып табылады. Бұл проблеманың болуы Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуының 2021 – 2025 жылдарға арналған тұжырымдамасында Қазақстанның өңдеу өнеркәсібіндегі қосылған құнның басым бөлігі төмен және орта технологиялық секторларға жататынын көрсете отырып, атап көрсетілген.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Зерттеудің мақсаты - Қазақстандағы инновацияларды коммерцияландыру тәжірибесінде қалыптасқан кедергілерді талдау және бағалау негізінде инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігін қамтамасыз ету тетіктерін дамыту бойынша ғылыми негіздеу және ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеуде көрсетілген мақсатты жүзеге асыру үшін диссертациялық жұмыстың логикасын анықтайтын келесі міндеттер қойылды:

- инновацияларды коммерцияландыру саласында қолданылатын ұғымдық аппаратты зерделеу және жүйелеу;
- инновацияларды коммерцияландыру процесін құру тәсілдерінің эволюциясын қарастыру;
- инновацияларды тиімді коммерцияландыру моделіне тән ерекшеліктерді анықтау және олардың негізінде коммерцияландырудың тиісті моделін әзірлеу;
- инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігін бағалаудың теориялық-әдіснамалық тәсілдерін зерделеу;
- инновацияларды коммерцияландыруды басқару жүйесінің тұжырымдамалық дизайнын әзірлеу;
- Қазақстан Республикасында макро деңгейде инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігіне талдау және бағалау беру;
- Қазақстандағы инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігін шектейтін кедергілерді анықтау;
- Қазақстанда инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігін қамтамасыз ету тетіктерін дамыту жөнінде ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу тақырыбы инновациялық жүйенің қатысушылары арасында инновациялық қызметтің нәтижелерін нарықтық ортаға беру процесін басқаруға байланысты туындайтын экономикалық және институционалдық қатынастардың жиынтығы болды.

Зерттеу нысаны инновациялық қызмет нәтижелерін коммерцияландыру бойынша жобалар болды.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық базасы. Зерттеудің теориялық негізін отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері құрады. Жұмыста инновациялық жүйені қалыптастыруға және дамытуға байланысты ҚР нормативтік актілері, бағдарламалық құжаттар және халықаралық ұйымдардың әдіснамалық әзірлемелері пайдаланылды. Зерттеу барысында келесі әдістер қолданылды: жалпылау, жүйелеу, талдау, синтез, салыстыру, жіктеу, статистикалық талдау, ретроспективті талдау әдістері, сауалнама, сұхбат, регрессия.

Зерттеудің ақпараттық базасы ҚР және шет елдердің нормативтік - заңнамалық актілерімен, ЭЫДҰ статистикалық материалдарымен (Main Science and Technology Indicators), ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросымен, Ұлттық зияткерлік меншік институтымен, ЮНЕСКО, ДЗМҰ, Еуростат, ЮНИДО, Дүниежүзілік банкпен, қазақстандық және ресейлік ғалымдардың монографиялары мен диссертацияларының деректерімен, Scopus, ScienceDirect, Springer, WebofScience, интернет-ресурстар сияқты библиографиялық және рефераттық дерекқорлардан алынған материалдар.

Негізгі ғылыми нәтижелер және олардың жаңалығы.

- инновацияларды коммерцияландыру ұғымы нақтыланды, оны ҒЗЖ нәтижелерін, технологияларды оң экономикалық нәтиже алуға әкелетін нарық сұранысына дейін трансформациялау процесі деп түсіну керек;
- Росвелл теориясына негізделген инновацияларды коммерцияландырудың интерактивті моделі жасалды. Осы модельге сәйкес инновацияларды тиімді коммерцияландырудың негізгі алғышарттары инновацияларға нарықтық сұраныстың болуы, өзара іс-қимылдың, өзара байланыстың болуы, кооперация процестерінің бір мезгілде болуы және ҰИЖ субъектілері арасындағы бәсекелестік болып табылады.
- жүйелі әдеби шолу нәтижелері бойынша макро - , микро деңгейде, университет деңгейінде және коммерцияландыру кеңсесі деңгейінде инновацияларды коммерцияландыру тиімділігінің көрсеткіштері жинақталып, жүйеленді;
- "инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігін қамтамасыз ету" ұғымы нақтыланды және коммерцияландыру процесінің табыстылығын қамтамасыз етуге арналған инновацияларды коммерцияландыруды басқару жүйесінің тұжырымдамалық дизайны әзірленді;
- Жаһандық инновациялық индекс пен регрессиялық талдау әдіснамасын бейімдеу негізінде ҚР инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігіне талдау және бағалау жүргізілді;
- сарапшылардың сауалнамасы мен сұхбаттарын қолдана отырып, Қазақстандағы инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігін шектейтін кедергілер анықталды;
- алынған зерттеу нәтижелерін ескере отырып, инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігін қамтамасыз ету тетіктерін дамыту бойынша ұсыныстар әзірленді.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

- "коммерцияландыру тиімділігі" терминінің авторлық түсіндірмесі берілген, оған сәйкес ресурстардың мүмкін болатын ең аз көлемінің шығындары кезінде коммерцияландырудың мүмкін болатын ең жоғары нәтижелеріне қол жеткізу. Бұл ретте инновацияларды тиімді коммерцияландырудың критерийі инновацияларды масштабтау болып табылады.

-кең әдеби шолу негізінде макродеңгейде, университет деңгейінде, коммерцияландыру кеңсесі деңгейінде және микродеңгейде инновацияларды коммерцияландыру тиімділігі көрсеткіштерінің жүйесі әзірленді.

- Жаһандық инновациялық индекс пен регрессиялық талдаудың бейімделген әдіснамасын қолдана отырып, инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігін кезең-кезеңімен бағалау бірқатар шет елдермен салыстырғанда Қазақстанда инновацияларды коммерцияландыру тиімділігінің төмен деңгейін және патенттер, лицензиялар, және өндірілген инновациялық өнім көлемі түріндегі зияткерлік меншік объектілері арасында байланыстың жоқтығын анықтады. Сарапшылардың сауалнамасы мен сұхбаттары, сондай-ақ коммерцияландыру жобалары деңгейіндегі талдау инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігін шектейтін факторларды анықтады. Қазақстандағы инновацияларды коммерцияландыру табыстылығының негізгі кедергілері: қаржыландырудың уақтылы емес және жеткіліксіз болуы, коммерцияландыру саласындағы кадрлардың тапшылығы, нарықты толыққанды талдау және нарық қажеттіліктерін есепке алу тапшылығы болып табылады.

- макро деңгейде, сондай-ақ коммерцияландыру жобасы деңгейінде инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігін басқару тетіктерін дамыту бойынша ұсыныстар әзірленді

Теориялық және практикалық маңыздылығы. Зерттеу нәтижесінде алынған тұжырымдар инновацияларды коммерцияландыру процесінің тиімділігін қамтамасыз ету теориясының дамуына ықпал етеді. Диссертациялық жұмыста қамтылған тұжырымдар мен ұсынымдарды мемлекеттік органдар инновациялар мен ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыру тетіктерін жетілдіру кезінде, инновациялық инфрақұрылымды қалыптастыру және коммерцияландыру саласында кадрлар даярлау кезінде, даму институттары, оқу орындары мен ғылыми зерттеу ұйымдары – ғылыми зерттеулерді дамыту стратегиясын әзірлеу кезінде, академиялық кәсіпкерлікті дамыту кезінде, экономиканың нақты секторындағы кәсіпорындарда-пайдалана алады коммерцияландыру бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру. Зерттеу нәтижелері "Инновациялық менеджмент", "Зияткерлік қызмет нәтижелерін коммерцияландыру", "Зияткерлік меншікті басқару" сияқты пәндер бағдарламасына енгізілуі мүмкін**.**

Жұмыстың негізгі ережелерін сынақтан өткізу. Зерттеу нәтижелері халықаралық және республикалық конференцияларда баяндалды және талқыланды, оның ішінде: Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың 85 жылдығына

және Экономика және бизнес Жоғары мектептің 70 жылдығына арналған VI Халықаралық Фараби оқуларында; Vision 2020: Sustainable Economic Development and Application of Innovation Management from Regional expansion to Global Growth; IV халықаралық "Әлемдік экономиканың жаһандық сын - қатерлері контексіндегі ұлттық экономикалар мен өңірлердің бәсекеге қабілеттілігі" ғылыми-практикалық конференциясы.

Зерттеу нәтижелерін жариялау. Диссертациялық зерттеудің нәтижелері бес басылымда жарияланды, оның ішінде төртеуі Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда ұсынған басылымдарда және біреуі Скопус базасына кіретін "Problems and Perspectives in Management" журналында жарияланды.

Диссертацияның құрылымы. Жұмыс кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер тізімінен, 39 кесте, 37 сурет және 3 қосымшадан тұрады.